

УДК 908(477.52-2Глу)

В.В. Вечерський

**ГЛУХІВСЬКИЙ ВИТВІР КИЇВСЬКОГО
АРХІТЕКТОРА ВОЛОДИМИРА НІКОЛАЄВА**

Стаття присвячена архітектурному комплексу Земської лікарні в Глухові, збудованої в 1880–1895 рр. за проектом знаменитого київського архітектора Володимира Николаєва у неоросійській стилістиці в рамках історизму.

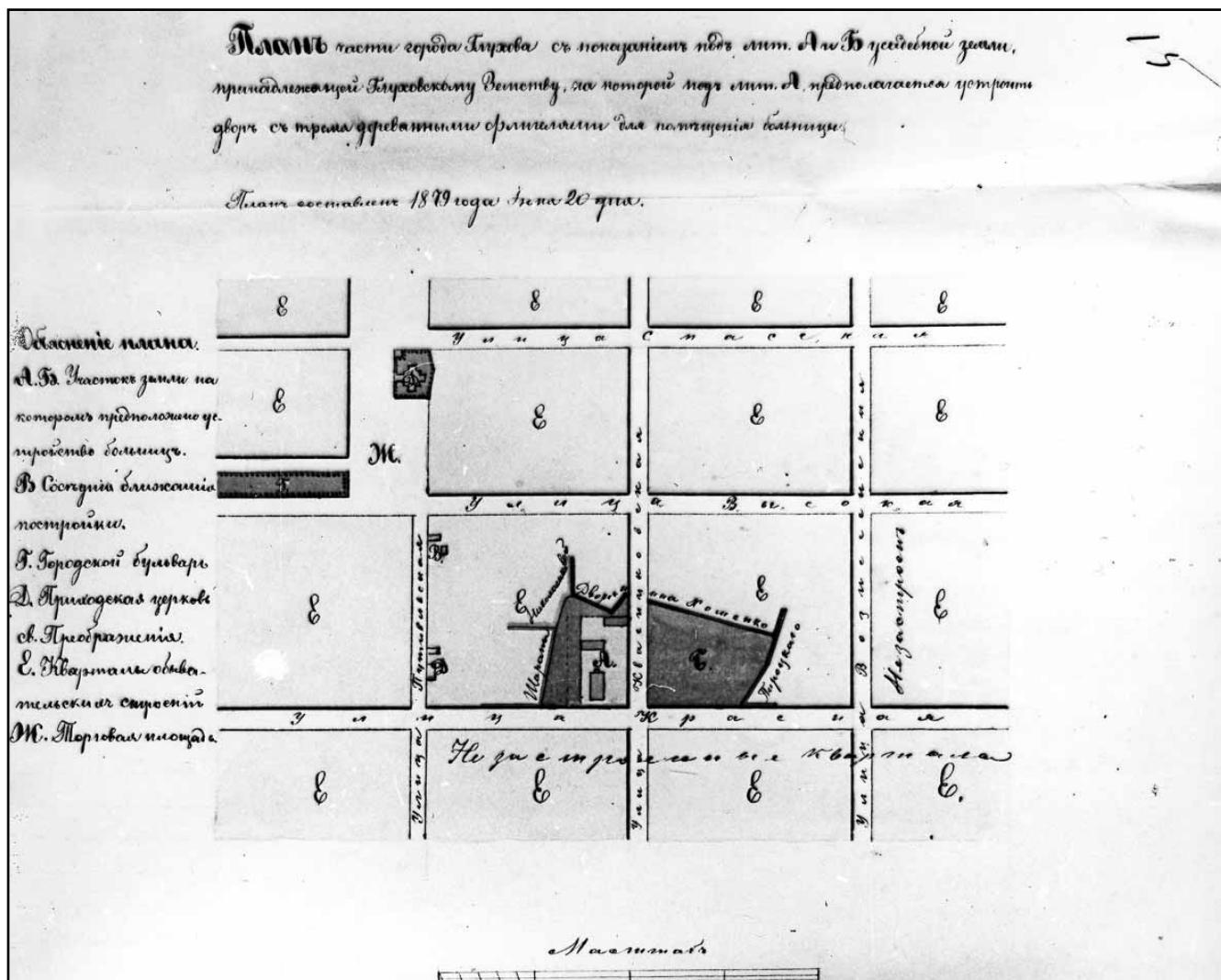
Ключові слова: Глухів, земська лікарня, архітектурний комплекс, архітектор Володимир Николаєв.

Знаменитий київський архітектор Володимир Миколайович Николаєв (1843–1911) був провідним майстром доби, архітектурну стилістику якої визначають як історизм або еkleктика. Протягом ХХ ст. в архітектурознавстві точилися дискусії про суть і стилістичне визначення цієї архітектури: що це було – стилістичний вінегрет (негативна конотація) – чи оперування всім надбанням культури людства (позитивна конотація). Дискусійними були й самі термінологічні визначення: еkleктика чи історизм.

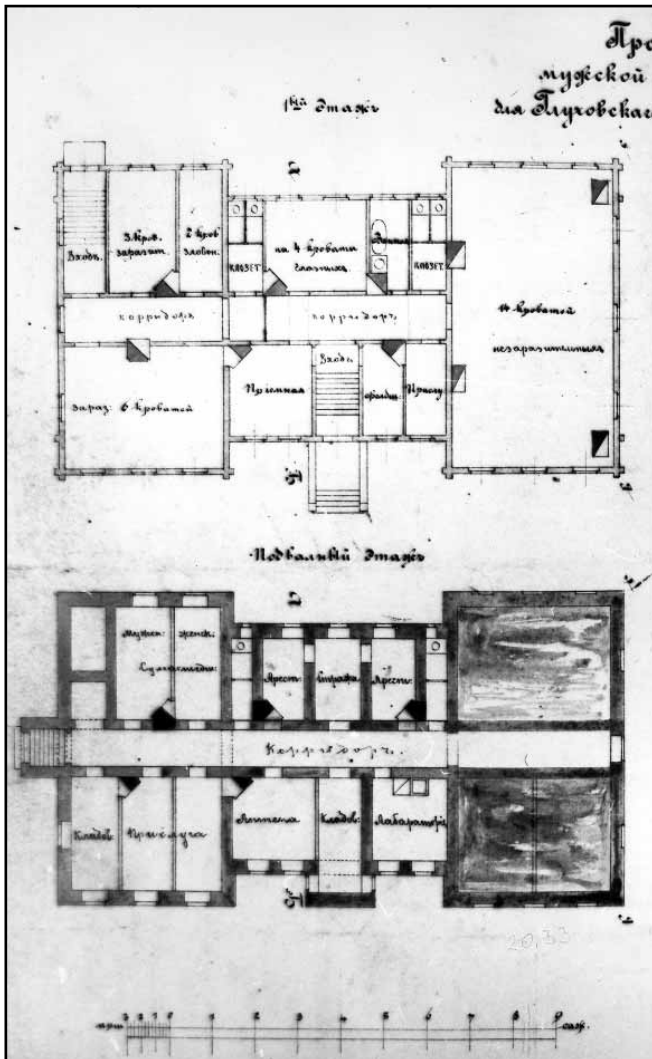
Зараз термін «історизм» розуміють у подвійному сенсі: і як завершальну стадію архітектури доби, і як «парасолькове» визначення, яке охоплює всю архітектуру 1830-х – 1900-х рр., у рамках якої розвивалися основні стилістичні напрямки історизму, такі як неоготика, неороманський, неоренесанс, неокласицизм, мавританська й орієнтальна стилістика, неовізантійський напрямок і, нарешті, численні національно-романтичні стилізації.

Термін «еклектика» походить від грецького слова «еклего» – вибираю. Парадигма еkleктики означала для архітектора можливість працювати в різних стилях і вибирати на свій розсуд стилістику, найбільш прийнятну для кожної конкретної будівлі, споруди чи її частини (так званий розумний вибір). У ХХ ст. еkleктикою стали називати безпринципне змішування різнорідних стильових форм. Еkleктика перетворилася на лайливе слово, яким намагалися ярликувати нездалу архітектуру. У наш час нерідко під еkleктикою розуміють змішування в одній будівлі різних стильових форм.

Для архітектури Російської імперії тих часів,

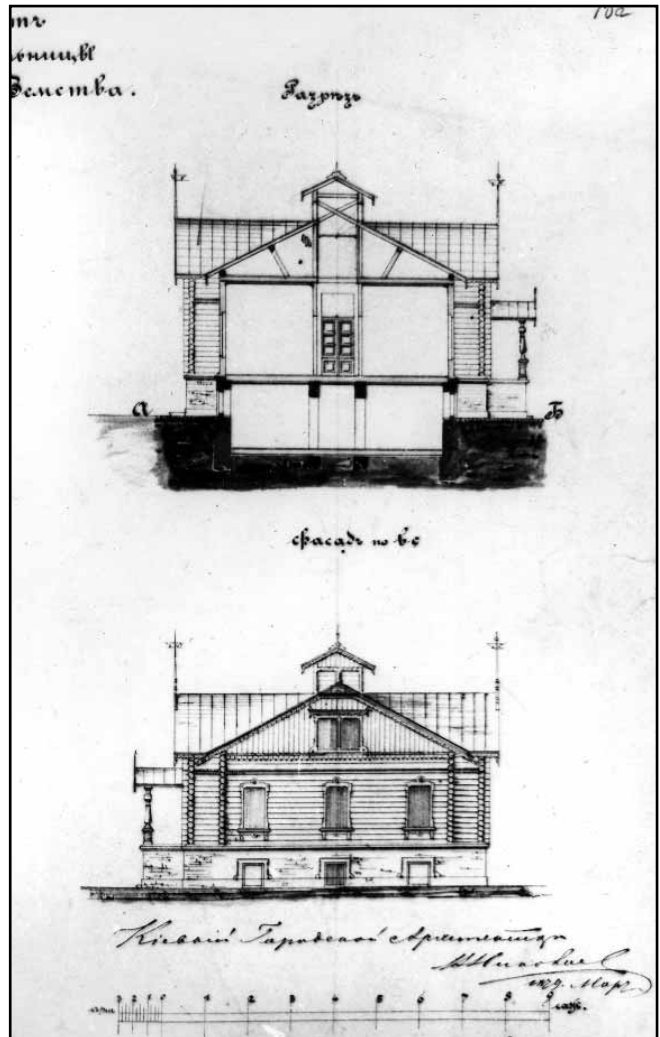

1. План частини м. Глухова з позначенням садибної землі, належної Глухівському земству, на якій планується влаштування лікарні. 1879 р. Публікується вперше

2. Проектні плани першого та підвального поверхів будинку земської чоловічої лікарні. 1879 р. Публікується вперше

коли В. Николаєв формувався як архітектор, була характерна поява інтересу до історичної спадщини. Початки наукової реставрації архітектурних пам'яток спостерігаються з 1830-х рр., як і вплив реставраційних знань і реставраторської творчої спрямованості на формування актуальної архітектури. Це й було одним із джерел розвитку ретростилістики. Не менше значення мав розвиток теорії архітектури, який призвів до визнання значущості тих аспектів зодчества, які виходили за межі художньо-стилістичних канонів. Серед чинників, що визначають характер архітектурного твору, на перше місце поступово виходить функція («потреби наші є метою, задля якої зводиться будівля» – А. Красовський) [4, с. 434]. Вимога комфорту привела до зміни методики архітектурного проектування – перейшли до принципу проектування «зсередини назовні». З'явилося чітко артикульоване прагнення до правдивості творів архітектури, до «архітектурної істини». У зв'язку з цим постало головне правило – архітектурна форма має відповідати конструкції: «дотримання цього правила

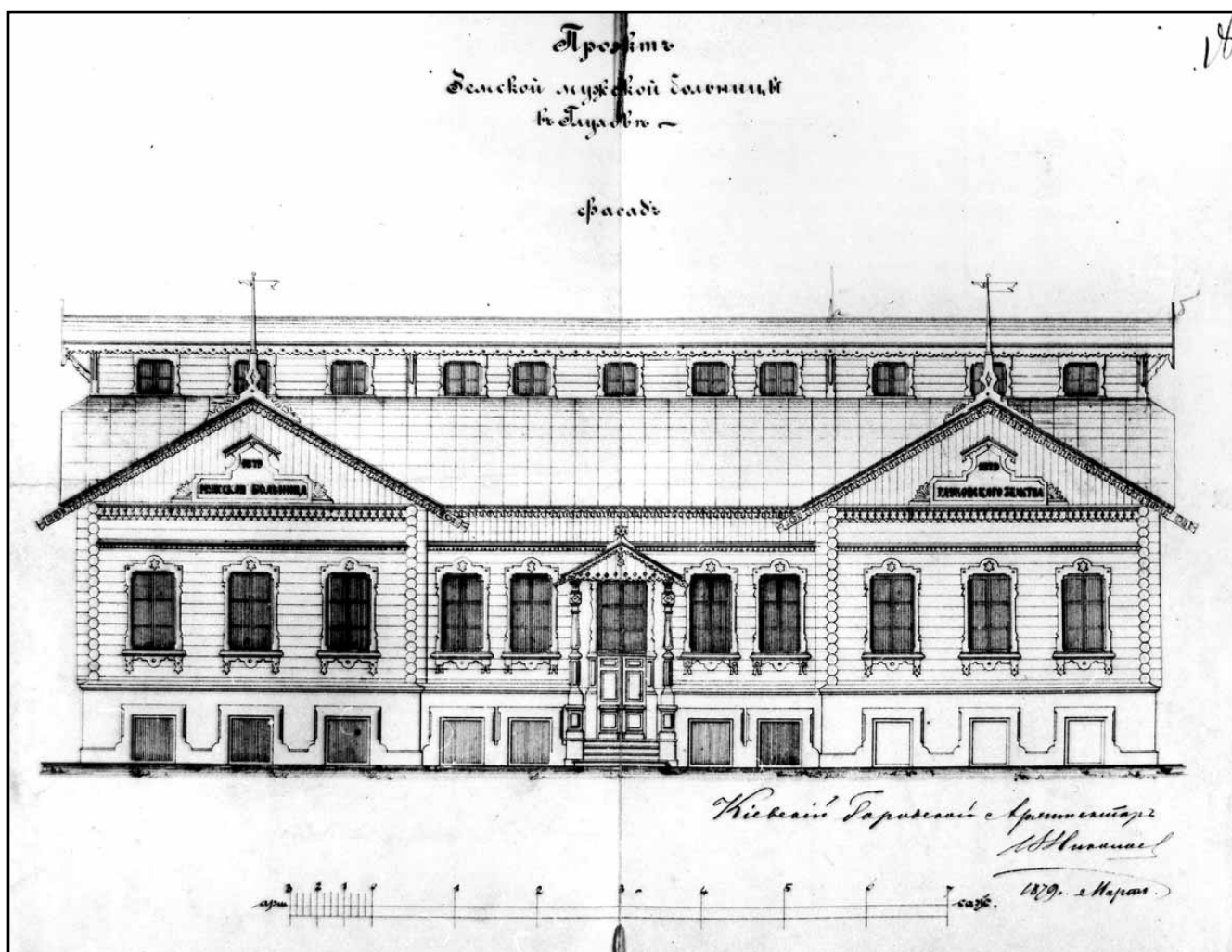

3. Проектні кресленики поперечного перерізу та бічного (південного) фасаду будинку земської чоловічої лікарні. 1879 р. Публікується вперше

надає споруді якості, відомої як архітектурна істина» (А. Красовський) [4, с. 434].

Багатостильність – та якість архітектури епохи, яка першочергово «зчитується» фахово підготовленим сучасником: кожен майстер другої половини XIX ст. міг і вмів працювати в різних історичних стилях. Це був, у тому числі, й наслідок ґрунтовного вивчення всесвітньої історії архітектури. А на теренах Російської імперії провідною стилістикою стає національна, представлена творчістю К. Тона на першому етапі (1840–1860-х рр.) та І. Ропета (Петрова) – на другому (1870–1880-х рр.) [1, с. 241–245].

Ропет – це псевдонім-анаграма російського художника й архітектора Івана Миколайовича (Павловича) Петрова (1845–1908), молодшого сучасника В. Николаєва. Захопившись мотивами російського ужиткового мистецтва, він почав переносити в архітектуру орнаментику з селянських рушників і предметів побуту. З точки зору класичної архітектурної тектоніки це було недоречно, проте дуже декоративно, патріотично і на-

4. Проектний кресленик головного (південного) фасаду будинку земської чоловічої лікарні. 1879 р.

родно. Не випадково знаменитий критик В. Стасов був палким прихильником і пропагандистом цього «нового російського стилю», тоді як інші, краще академічно вишколені поціновувачі, вигадали для цього «півнячого стилю» напівпрезирливе найменування «ропетовщина».

Сьогодні і Ропет, і «ропетовщина» – це надбання історії архітектури. А оскільки І. Ропет та його стилістичні послідовники любили втілювати образи своєї архітектурної творчості в дереві – матеріалі не надто довговічному, – то автентичних пам'яток цієї стилістики сьогодні лишилося обмаль, особливо в Україні. Тим цінніші окремі збережені зразки, особливо, якщо вони пов'язані з творчістю когось із видатних архітекторів. Це й визначило актуальність нашого дослідження рідкісної і маловідомої глухівської пам'ятки, яку можна віднести до «ропетовської» стилістики.

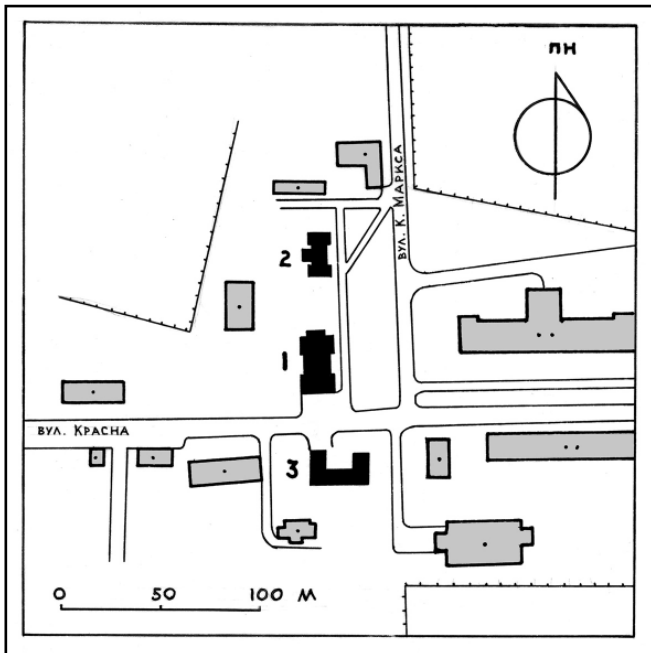
Вище було зазначено дослідження і публікації, присвячені вивченню цього стилістичного напрямку з загальному річчю історизму другої половини XIX ст. [1; 4; 5]. Що ж стосується конкретної глухівської пам'ятки – комплексу земської лікарні, – то її описові присвячено лише кілька сторінок

у нашій авторській монографії [3, с. 324–326]. З огляду на це метою дослідження є не тільки схарактеризувати цю майже невідому пам'ятку, а й поставити її в контекст загального стилістичного розвитку архітектури доби історизму в Російській імперії другої половини XIX ст.

Це єдина з пам'яток авторства В. Николаєва, що збереглася у м. Глухові Сумської області. Вона важлива з огляду й на те, що дотепер маємо обмаль інформації як про роботи В. Николаєва за межами м. Києва (відомо про його участь у проектуванні будинку Полтавського земства), так і про дерев'яні будинки, запроектовані та реалізовані ним [5, с. 278–282]. Цю лакуну заповнює збережений дотепер комплекс колишньої земської лікарні в Глухові.

Справа про спорудження земської лікарні в Глухові збереглася в Державному архіві Чернігівської області у фонді Будівельного відділення Чернігівського губернського правління [6, арк. 1–18-а]. Датована вона 1879 р. і містить, крім листування, авторські кресленки В. Николаєва.

На початку 1870-х рр. Глухівське повітове земство планувало збудувати лікарню в центрі міста,

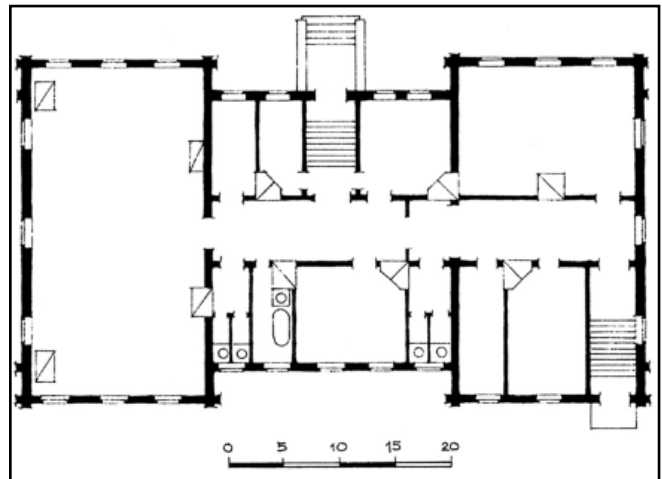
5. Ситуаційний план комплексу будівель колишньої земської лікарні.

Кресленник автора: 1 – чоловічий корпус, 2 – жіночий корпус, 3 – інфекційне відділення

6. Фрагмент головного (південного) фасаду чоловічого корпусу. Фото О. Ранчукова 1992 р.

де йому належала земельна ділянка. Проте в 1874 р. ця ділянка з недобудованим мурованим корпусом лікарні була передана для влаштування Глухівського учительського інституту. Відтак уродженець Глухова, відомий київський промисловець і меценат Микола Артемович Терещенко на прохання земства погодився профінансувати будівництво нової земської лікарні на іншій земельній ділянці, що також належала земству – на розі вулиць Квасніковської (згодом – К. Маркса, тепер – Інститутської) та Красної [2, с. 103–104]. На прохання М. Терещенка

7. План першого поверху чоловічого корпусу.

Кресленник автора

проект лікарні виконав у 1879 р. київський міський архітектор В. Ніколаєв, з яким уже мав справу М. Терещенко в низці своїх київських проєктів.

Відтак у проханні на ім'я Чернігівського губернатора зазначалося: «Предположив в лето сего года приступить к постройке на суммы земства двух деревянных зданий для земской больницы на каменных фундаментах, уездная земская управа представляет план и фасад на утверждение» [6, арк. 1].

Далі на аркуші 15 представлено датований 20 червня 1879 р. план частини м. Глухова із зазначенням Торгової площі, Спасо-Преображенської церкви та двох належних земству земельних ділянок біля перетину вулиць Красної і Квасніковської. На окремому плані земельної ділянки позначені три будівлі: чоловіча лікарня, жіноча лікарня та флігель для квартири доглядача. На аркуші 16-зв. містяться плани першого та підвального поверхів; на аркуші 18 – головний фасад проєктованої будівлі; на аркуші 18-а – поперечний розріз та бічний фасад. На цих трьох аркушах креслеників зображені проєкції однієї будівлі, яка названа: «Мужская больница Глуховского земства». У нижніх частинах двох креслеників (над масштабною лінійкою) є ідентичні підписи: «Киевский городской архитектор В. Николаев. 1879 г. март».

Досить одного погляду на головний фасад запроєктованої будівлі, щоб визначити її стилістичне вирішення: це – неоросійська стилістика в загальному річищі історизму, причому неоросійська стилістика саме в «ропетовському» варіанті. Це засвідчує, що В. Ніколаєв уважно стежив за новітніми на той час тенденціями стилістичного розвитку вітчизняної архітектури. Його проєкт був виконаний лише через три роки після знакового для розвитку цієї стилістики проєкту І. Ропета лазні «Теремок» в Абрамцево під Москвою і через два роки після «ропетовського» проєкту павільйону Росії на Всесвітній виставці 1878 р. в Парижі [1, с. 244–245].

8. Фрагмент західного фасаду жіночого корпусу.
Фото автора 2012 р.

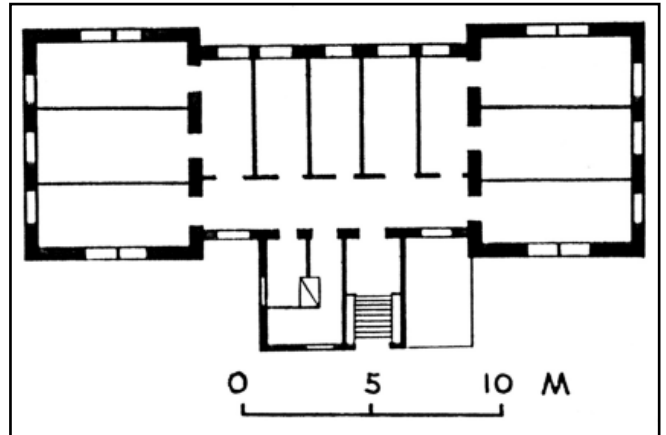
Якщо порівняти стилістичні форми й декор, обрані для Глухова В. Николаєвим, з проектами І. Ропета, помітимо суттєві відмінності: стилістика В. Николаєва більш елегантна, а декор тектонічний. Тут немає тієї ропетовської декоративної надмірності, яка, власне, і була предметом критичних зауважень сучасників.

Отже, лікарня була запроєктована за прогресивною на той час павільйонною системою і складалася з окремих одноповерхових дерев'яних корпусів на мурованих з цегли напівпідвальних поверхах, які на фасадах виступали високими цоколями: чоловічого корпусу (збудовано в 1880 р.), жіночого корпусу (збудовано протягом 1880–1890 рр.), а також дерев'яного корпусу інфекційного відділення (збудовано в 1895 р.) та мурованого флігеля для служителів.

Сьогодні комплекс павільйонного типу міститься у периферійній зоні історичного середмістя Глухова на вулиці Інститутській, 5 серед одноповерхової садибної забудови і входить до складу сучасної районної лікарні. Озеленена територія поділяється на дві частини: західну – історичну та східну – сучасну, основні будівлі якої зведено у 1970-х рр.

До історичних споруд належать колишній чоловічий корпус (нині психіатричне відділення), колишній жіночий корпус (нині станція швидкої медичної допомоги), інфекційне відділення (до 2011 р. – дерматологічне відділення). Ці корпуси розташовані меридіонально, по вісі північ-південь. Кожен з них має острівне розташування і пов'язаний з іншими системою проїздів та доріжок.

Протягом ХХ ст. старі корпуси зазнали незначних перебудов: цокол чоловічого й жіночого корпусів було облицьовано керамічною плиткою (у 1985–1988 р.), дахи замість первісної покрівельної сталі укрито шифером, дещо змінено внутрішнє розпланування, перероблено систему опалення, частково втрачено декор інтер'єрів, втрачено шпилі

9. План першого поверху жіночого корпусу. Кресленник автора

10. Загальний вигляд корпусу, в якому містилося інфекційне відділення. Фото автора 2012 р.

з флюгерами та деякі інші деталі. До інфекційного корпусу зроблено прибудову, яка, проте, не порушила архітектурної цілісності комплексу.

Найбільшим є чоловічий корпус з розвиненим цоколем (напівпідвальним) поверхом. Менш розвинений напівпідвальний поверх має жіночий корпус, менший за габаритами. У нижніх поверхах обох корпусів містилися допоміжні й технічні приміщення, а на горішніх перших поверхах – палати хворих, операційні, кабінети лікарів.

Підмурки цегляні стрічкові. Перші (цокольні, напівпідвальні) поверхи муровані з цегли на вапняно-піщаному розчині. Стіни перших поверхів складено з дерев'яного бруса й зовні ошальовано дошками. Фасади прикрашає лаконічний і вишуканий декор, основним мотивом якого є наскрізне різьблення наличників і карнизів з підзорами. Переkritтя плоскі по дерев'яних балках. Підлоги й сходи дощані. Опалення первісно було пічним, нині – водяне. Дахи щипцеві, по дерев'яних кроквах, укриті шифером та металочерепицею (жіночий корпус після реставрації 2011 р.).

Чоловічий корпус збудовано з деякими відхиленнями від проекту: не реалізовано світловий ліхтар, що проходив по гребеню даху по всій довжині корпусу для освітлення центрального коридору та великої палати на 14 ліжок.

Будівля прямокутна в плані, симетрична, з

двома ризалітами на чоловому й тильному фасадах. Чоловий фасад звернений на схід. Ризаліти акцентовані трикутними фронтонами. Архітектурні форми послідовно витримані, як уже зазначалося, в стилістиці неоросійського напрямку історизму, з досить стриманим застосуванням різьбленого декору. Декоративний ефект створюють вертикальна й горизонтальна шалівка на фасадах, наріжні дощані пілястри. Застосовано різьблені наличники вікон, лобові дошки фронтонів, карнизні підзори, фризи. Розпланування обох поверхів коридорне, з двобічним розташуванням приміщень. Первісно в цокольному поверсі містилися аптека, лабораторія, відділення для божевільних з охороною, камери арештантів та підсобні приміщення. На першому поверсі були приймальня і палати.

Жіночий корпус прямокутний у плані, симетричний, з ризалітами на чоловому східному та на тильному фасадах. Ризаліти, що фланкують фасади, акцентовані складної форми щипцями з надбудовами. Вісь східного фасаду підкреслює ганок. Вікна прямокутні, в ризалітах – спарені, облямовані різьбленими наличниками. Фасадний декор аналогічний чоловічому корпусу. Розпланування обох поверхів однакове – коридорне з однобічним розташуванням палат.

Інфекційне відділення найбільш перебудоване. У середині ХХ ст. було прибудовано західне рамено, внаслідок чого план будівлі перетворився з Г-подібного на П-подібний. Добудова не є дисгармонійною, бо здійснена в архітектурних формах і масштабі, близьких до первісної частини. Будівля одноповерхова, дерев'яна, на цегляному підмурку, орієнтована на вул. Красну, проте поставлена з відступом від неї. Розпланування коридорне однобічне. Архітектурні форми фасадів аналогічні двом іншим корпусам.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі зумовлені тим, що історичні корпуси Земської лікарні в Глухові мають надзвичайно високу історико-культурну цінність як меморіальні пам'ятки добродійницької діяльності М. Терещенка та унікальний витвір знаменитого київського архітектора В. Ніколаєва. Комплекс виявлено й досліджено автором у 1984 р., після чого включено до Зводу пам'яток історії та культури України (том «Сумська область»), а в 1998 р. поставлено на державний облік як пам'ятку архітектури місцевого значення з охоронним № 338-См [3, с. 326]. Нині на часі – внесення комплексу до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Посилання

1. Борисова Е.А. Русская архитектура второй половины XIX века. – М.: Наука, 1979. – 320 с.
2. Вечерський В.В., Белашов В.І. Глухів. – К.: Абрис, 2003. – 168 с.
3. Вечерський В. В. Пам'ятки архітектури й містобудування

Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 586 с.

4. История русской архитектуры. – СПб.: Стройиздат, 1994. – 600 с.

5. Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII – початку ХХ століть: Біографічний довідник. – К.: НДІТІАМ, 1999. – 477 с.

6. ДАЧО, ф. 127, оп. 14-6, спр. 110.

Вечерский В.В. Глуховское произведение киевского архитектора Владимира Николаева

Статья посвящена архитектурному комплексу Земской больницы в Глухове, построенной в 1880–1895 гг. по проекту знаменитого киевского архитектора Владимира Николаева в неорусский стилистике в рамках историзма.

Ключевые слова: Глухов, земская больница, архитектурный комплекс, архитектор Владимир Николаев.

Vechersky V.V. The work of Kyiv architect Vladimir Nikolayev in Hlukhiv

The article is devoted to the architectural complex of hospital in Hlukhiv, built in 1880–1895 by the famous Kiev architect Vladimir Nikolayev in the neo-russian style within historicism.

Key words: Hlukhiv, rural hospital architectural complex, the architect Vladimir Nikolayev.

02.02.2016 р.

УДК 72:03 (477) П.Голандський

О.Г. Мокроусова

МАЛОВІДОМІ ФАКТИ ДО БІОГРАФІЇ ПАВЛА ГОЛЛАНДСЬКОГО – АРХІТЕКТОРА РОДИНИ ТЕРЕЩЕНКІВ

Стаття присвячена маловідомим аспектам біографії видатного українського архітектора, педагога, дослідника та охоронця пам'яток. На невідомих архівних джерелах висвітлюється малодосліджений київський період його життя і творчості, розкривається участь у проектуванні деяких архітектурних об'єктів Києва та уточнюється наявна інформація про побудовані ним будівлі.

Ключові слова: Київ, архітектура, конкурс, проектування, викладання, Павло Голландський, Терещенко, Мельцер

Ім'я Павла Івановича Голландського добре знайоме дослідникам київської архітектури, оскільки в місті зберіглося кілька його важливих творів. Але існує ще великий пласт проектів, які не були реалізовані, або просто ще невідомих робіт. Про саму особистість архітектора також написано дуже мало. Й досі основним історичним джерелом залишається посмертна стаття 1940 р. [1, с. 21–25].

Життєвий шлях Голландського дожиною у 77 років майже рівно поділяється на чотири періоди, пов'язані з різними місцями Російської імперії: 1861–1883 рр. – зростання та початкове навчання на Дону; до 1898 р. – вища освіта і перші практичні роботи у Санкт-Петербурзі; 1898–1919 рр. – викладання та активна творча діяльність в Києві;